

УДК 271. 55

П. Сабат,

доктор богослов'я, викладач кафедри богослов'я Українського католицького університету

ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ МОЛЕБНІВ З КАНОНАМИ ІЗ РУКОПИСНОГО КИЇВСЬКОГО ТРЕБНИКА XV – ПОЧ. XVI СТ. BORGIANO ILLIRICO 15 З ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ, ЇХ РЕЦЕПЦІЯ В КИЇВСЬКІЙ ТА МОСКОВСЬКІЙ ЦЕРКВІ

У статті досліджується походження молебнів з канонами із рукописного Київського Требника XV – поч. XVI ст. (рукопис Borgiaño Illirico 15 Апостольської Ватиканської бібліотеки), а також показано які з цих молебнів і в якому вигляді ввійшли до друкованих видань, що вживалися в московській та київській богослужбовій практиці у XVII ст. Обґрунтовано значення літургійних текстів як одного з важливих джерел для вивчення історії, мови та культури українського народу.

Ключові слова: Київська церква, молебен з канонам, молитва, требник, московська практика, київська практика, мовна редакція, джерело.

История происхождения молебнов с канонами из рукописного Киевского требника XV – поч. XVI в. Borgiaño illirico 15 из Ватиканской библиотеки, их рецепция в Киевской и Московской церкви

В статье рассмотрено происхождение молебней с канонами из рукописного Киевского требника XV – нач. XVI вв. (рукопись Borgiaño Illirico 15 Апостольской Ватиканской библиотеки), а также показано, какие из этих молебней и в каком виде вошли в печатные издания, употреблявшиеся в московской и киевской богослужбной практике в XVII веке. Продемонстрирована роль литургических текстов как одного из важных источников для изучения истории, языка и культуры украинского народа.

Ключевые слова: Киевская церковь, молебен с канонами, молитва, требник, московская практика, киевская практика, языковая редакція, источник.

History of origin of prayer services with canons from handwritten Kyiv Euchologion of XV – early XVI century Borgiaño Illirico 15 from Vatican Library, their reception in Kyiv and Moscow Church

The article discusses the genesis of molebens with canons from a manuscript Kyiv Great Euchologion Borgiano Illirico 15 of the Vatican Library (XV – early XVI c.) and shows which of the molebens – and in what form – were adopted in the liturgical books printed in Moscow and Kyiv in the XVII century. It also demonstrates the role of liturgical texts as an important source for studying history, language and culture of the Ukrainian people.

Keywords: *Kyivan Church, moleben with canons, prayer, euchologion, Moscow liturgical practice, Kyiv liturgical practice, recessions, sources.*

Молебень – старослов'янське слово, що походить від дієслова “молити”, тобто наполегливо просити когось про щось [6, с. 6]. У богослужбовій практиці молебнем називають церковне богослуження, в якому віруючи просять Бога про ласку й милість у зв'язку з різними суспільними чи особистими потребами та обставинами. Своєю структурою молебень подібний до утрени і складається з таких частин: начало звичайне, псалми (один чи декілька), канон, молитви, ектенія та відпуст.

Молебень як різновид церковного богослуження вз'яв початок у Візантійській церкві. Саме з Візантії в переважній більшості випадків були запозичені тільки молитви, які в літургійній практиці Київської церкви оформилися в розлогі молебні з канонами. У Київській церкві XV–XVIII ст. молебні з канонами (молебні канони) були набагато довші від теперішніх скорочених молебнів без канону, які почали формуватися і вживатися в кінці XIX – на початку XX ст., особливо в Українській греко-католицькій церкві [21, р. 178]. Сьогодні молебнем (або параклисом) найчастіше називають саме таке скорочене богослуження [21, р. 178].

У рукописному Київському требнику з Ватиканської бібліотеки (Borg. III. 15), що був написаний (в першій своїй частині правдоподібно митрополитом Ісидором (Київським) чи кимось із його двору) в Київській церкві в XV – поч. XVI ст. на півночі [17, с. 196]; вважається одним із найважливіших та найоб'ємніших рукописів, що належать до пам'яток візантійсько-слов'янської писемної спадщини, що знаходяться сьогодні у Ватиканській апостольській бібліотеці (Borg. III.) і є багатим за змістом із надзвичайно різномірним та цінним богословським й історичним матеріалом Київської церкви [17] серед якого містяться молебні з канонами до Господа Ісуса Христа й Пречистої Матері, які знаходимо в параграфах 101–107 на аркушах 359 зв. – 395 [1]. О. М. Марусин у книзі про “Чини Святительських Служб у Київському Евхологоні початку XVI ст.” [17, с. 177–179] і о. В. Ваврик у статті “Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV–XVI ст” [5, с. 419–420] згадують про молебні з цього рукопису, але тільки побіжно, бо їх цікавила передусім історія виникнення самого Київського требника й походження

даного його списку. Молебні з канонами із цього требника відображають літургійну традицію і практику ще не розділеної Київської церкви часів митрополита Исидора (XV ст), а тому становлять особливу цінність. Отже, розгляньмо їх у порівнянні з московською та київською богослужбовими практиками, що виникли в XV ст. на ґрунті давньої київської традиції й набули усталеної форми після запровадження книгодрукування у XVI–XVII ст.

Щоб визначити, які з молебнів Київської церкви Исидорових часів увійшли до друкованих богослужбових книг, уживаних у Московській та Київській церкві в XVII ст., і яких змін вони при цьому зазнали, порівняймо тексти з *Borg. III. 15* з канонами московського “Потребника”, виданого в 1625 р. патріархом Філаретом Романовим, а також із канонами Евхологіона єпископа Аресенія Желиборського з 1645 р. і Евхологіона митрополита П. Могили з 1646 р. Філаретовий “Потребник” буде за приклад тогочасної московської практики, а два Евхологіони ілюструватимуть різноманіття київських богослужбових практик.

Під оглядом їх мети й призначення молебні з канонами із *Borg. III. 15* можна поділити на чотири групи:

Група I. Для допомоги християнам в потребах тілесних та духовних.

Група II. Для захисту християнин від природних небезпек.

Група III. Для захисту християн у часи воєн.

Група IV. Для використання в інших життєвих обставинах.

До першої групи належить лише один молебен: “Чинопослідування з канонам – як належить відправляти молебен за хворих”, що міститься в параграфі 101 на аркушах 359 зв. – 364. Насамперед треба підкреслити, що цей молебен не має відомих відповідників у грецькій традиції і, правдоподібно, був створений у Київській церкві [26, р. 52].

Структура цього молебня з канонам включає п’ять молитов:

У першій молитві священник звертається до Бога з проханням помилувати й визволити його від усіх гріхів, а далі просить, щоб Бог вислухав його молитву і врятував хворого, за якого моляться.

У другій молитві священник звертається до Господа як многомилостивого і милосердного, невидимого і безскверного, щоб Він очистив хворого від усякої скверні тіла і духа, від туману нечистих примар диявольських і всякої напасті, і сподобив його з чистою совістю причаститися Божих Таїн.

У третій молитві священник звертається до Господа як до благого, милосердного й чоловіколюбця, щоб Він уздоровив особу, за яку моляться, від усякої недуги й підняв її з постелі, обдарувавши милістю і щедротами. Священик також просить, щоб хворий дістав можливість служити Богові й хвалити разом з усіма святе й велике ім’я Його.

У четвертій молитві священник звертається до Господа як до Владики Вседержителя, лікаря душі й тіла, щоб Він зцілив хворого, піднявши його з ліжка, і відігнав від нього всяку хворобу.

У п'ятій молитві священник звертається до Господа як до Бога сильного, що милістю своєю створив усе суще на спасіння роду людського, і просить зцілити його від усякої хвороби тілесної та духовної, відпустити йому гріхи, підняти його з рову гріховного й увести в святу Церкву здорового душею й тілом, щоб він разом з усіма міг добрими ділами славити святе ім'я Христове.

Текст шостої молитви в рукописі відсутній, є лише назва: "Молитва за болящого". Очевидно, священники знали цю молитву напам'ять.

Третя, четверта і п'ята молитви даного молебня вживались у богослужіннях ще в XI столітті, щоправда, не в контексті молебня з канонам, а окремо [32, р. 708–712].

Досліджений нами список цього молебня має багато текстових подібностей до молебня, приписаного для такого самого випадку в Евхологоні Петра Могили 1646 р. видання, тобто відповідає київській, а не московській текстуальній редакції та літургійній практиці [27, р. 28–50].

До другої групи відносимо три молебні з канонами, що мають такі назви:

1. *Канон благальний і покаянний до Господа нашого Ісуса Христа, складений на випадок пошесті.*

2. *Молебний канон до Господа нашого Ісуса Христа і Його Пречистої Матері, що правиться у випадку посухи.*

3. *Молебний канон до Господа нашого Ісуса Христа і Його Пречистої Матері, що правиться у випадку безнастанних дощів.*

Перший молебен із цієї групи знаходиться в параграфі 102 на аркушах 364–371 зв. Він включає чотири молитви:

У першій молитві священнослужитель від імені народу складає покаяння за гріхи, якими люди образили Господа. Він визнає, що грішники заслуговують справедливого покарання кари, але взиває до милосердя Божого, обіцяє, що люди перестануть чинити безаконня, і благає помилувати людей та відвернути від них кару.

В другій молитві священник взиває до Бога, оплакуючи гірку долю людей, що гинуть від пошесті, і просить Господа, який шле кару за гріхи, але може й зняти її, врятувавши розкаяних грішників, щоб Він зглянувся на людську покору та каяття й не допустив до цілковитого знищення людинності.

У третій молитві священник звертається до Господа як джерела всякого добра і як Спасителя, що з великої любові до людей воплотився від Пресвятої Богородиці й жив поряд із ними заради їхнього спасення. Свя-

шеник просить, щоб Господь зглянувся на молитви стражденного люду й на плач осиротілих дітей і відвернув від них погибельну пошесть.

У четвертій молитві священник звертається до Пресвятої Богородиці, помічниці й заступниці християн, щоб вона випросила в Бога ласку для людей, які опинилися в скрутному становищі. Священик від імені вірних прохає в Богородиці захисту перед ворогами й оздоровлення від хвороб, благаючи не лише за народ, але й за правителів країни, тобто великого князя й удільних князів, а також за духовенство.

Свою структурую та текстуальною редакцією цей молебен з каноном (молебний канон) подібний до молебня, вміщеного в “Потребнику” патріарха Філарета з 1625 р. Інакше кажучи, даний молебен прийнявся в московській літургійній практиці, але відсутній у київській [27, р. 51–74].

У грецьких требниках починаючи з XVII ст. й дотепер на випадок пошесті приписується молебний канон, що структурно близький до описаного вище, проте містить деякі несуттєві текстуальні відмінності [7, р. 627–629; 9, с. 808; 12, р. 618–620; 13, р. 419–431]. Назагал грецькі требники приписують молебен з п’яти молитов [7, р. 629–636; 12, р. 629–635; 13, р. 422–431], дві з яких входять і до розглянутого молебня з Київського требника Borg. III. 15.

Ще один молебен з другої групи – молебний канон до Господа Бога нашого і Його Пресвятої Матері на випадок посухи – знаходиться в параграфі 103 на аркушах 371 зв. – 376 зв. Він включає три молитви:

У першій молитві священник, визнаючи всемогутність Бога та Його владу над силами природи, просить від імені всіх людей, щоб Господь зглянувся на тих, хто через посуху опинився в тяжкій скруті, і відвернув небезпеку голоду й загибелі, пославши дощ.

У другій молитві священник, згадуючи події старозавітних часів та визнаючи, що Господь незмінний у своєму милосерді до людини, просить Його пробачити людські прогрішення й послати на землю дощ, бо ж через посуху потерпають не лише люди, але й тварини і все живе, що є на землі.

У третій молитві священник звертається до Господа, царя і Бога нашого, з різного роду проханнями, що стосуються захисту людей від природних катаклізмів, посухи та надмірних дощів. Слід зазначити, що дана молитва первісно належала до богослуження початку індікта (церковного року) [1, арк. 240].

Першу і другу молитви з цього молебня знаходимо в грецьких требниках вже в IX–XI ст. [3, р. 140–141; 7, р. 613–614; 15, р. 190–191], але без вказівок, коли і де їх відправляти. Третя молитва увійшла в досліджений нами требник з невідомого джерела [25, с. 316–318]. В друкованому вигляді вона зустрічається в стрятинському требнику 1606 р. [30, с. 445].

Розглянутий молебний канон із *Vorg.* III. 15 своєю структурою і текстуальною редакцією подібний до молебня із канonom, який приписує “Потребник” патріарха Філарета, проте між ними є й певні відмінності: наприклад, у “Потребнику” цей молебен завершується другою молитвою, а в Київському требнику з *Vorg.* III. 15 після другої молитви йде третя, а тоді відпуст [27, р. 75–91].

В евхологоні Петра Могили, який відображає київську літургійну практику XVII ст., в молебному каноні на випадок посухи знаходимо п’ять молитов, тоді як у московських требниках, виданих після реформи патріарха Нікона, у відповідному молебні – шість молитов, так само як і в грецьких требниках XVII–XXI ст. Слід зауважити, що в греків до цього молебня в деяких випадках додавалася й сьома молитва [7, р. 618–619; 12, р. 603–605; 13, р. 408–409].

Третій молебен з другої групи – молебний канон до Господа Бога нашого і Пресвятої Його Матері, відправляваний у часі затяжних дощів – знаходиться в параграфі 104 на аркушах 376 зв. – 380 рукопису *Vorg.* III. 15. Він включає дві молитви:

У першій молитві священник, визнаючи Божу владу над силами природи, просить від імені вірних змінити негоду на погідність, щоб не виникла загроза голоду для людей і тварин.

У другій молитві священник, згадавши описане в Старому Завіті чудо, яке Бог учинив на прохання свого пророка Іллі, теж просить змінити негоду на погідність.

Слід зазначити, що в грецьких требниках ми взагалі не знаходимо ані молебних канонів, ані окремих молитов на випадок затяжних дощів. Приміром, їх не фіксують у своїх працях такі дослідники церковних богослужінь, як Я. Гоар [7] чи А. Дмитрієвський [9]. Літургіст В. Прилуцький стверджує, що цей молебний канон був укладений у Київській церкві. Він підкреслює, що для його створення були використані в дещо модифікованому вигляді грецькі варіанти молитов із молебного канону на випадок посухи [25, с. 330].

Молебний канон проти затяжних дощів із Київського требника *Vorg.* III. 15 своєю структурою та текстуальною редакцією ідентичний молебню з канonom, приписаному на цей випадок у львівському требнику 1645 р. єпископа Арсенія Желиборського; такий варіант молебня більше характерний для київської, ніж для московської літургійної практики [27, р. 92–106].

До третьої групи відносимо лише один молебний канон під назвою: “Молебний канон до Господа Бога нашого і Пресвятої Його Матері, що правиться за князя і людей у випадку війни”. Даний молебен міститься в параграфі 105 на аркушах 380 зв. – 385 дослідженого рукопису. Він включає п’ять молитов:

У першій молитві священник звертається до Бога, який є джерело всякої влади й панування, щоб Він благословив правителів держави та її воїнство, не допустив війни і подарував народові мир та щастя.

У другій молитві священник звертається до Бога як до справедливого судді, щоб Він дав владі справедливості, а народові – послуху і покірності задля додержання закону та мирного співжиття в державі.

У третій молитві священник звертається до Бога з проханням про дари миру, правди, мужності, побожності й благочестя для князя та всієї влади, щоб вони мудро керували державою, дбаючи за народ і не переступаючи Божих заповідей. Священик також просить Господа оберегати державу від ворожих нападів.

У четвертій молитві священник від імені народу просить Бога вберегти державу від усобиць і допомогти всім людям мирно співіснувати, не переступаючи Божих заповідей.

У п'ятій молитві священник просить Бога благословити нововічного царя чи князя, щоб Він обдарував його всіма ласками, потрібними для мудрого й побожного управління державою.

Усі ці молитви, окрім третьої, досить давні й потрапили в слов'янські тексти із грецьких [3, р. 334–344; 7, р. 726–773; 15, р. 178–181]. На думку М. Арранца [2, р. 45–47; 4, р. 83–118] та В. Прилуцького [25, с. 318–320], ці молитви читалися під час коронування Візантійського імператора, а також тоді, коли патріарх зустрічав імператора перед дверима храму. Третя молитва виникла в літургійній практиці Київської церкви у XI ст., але в той час вона ще не використовувалася в складі молебного канону, оскільки його ще не існувало [32, р. 690–692].

Розглянутий вище молебний канон на випадок війни з погляду своєї структури й тексту значною мірою відповідає молебневі на ту саму потребу з евхологіону Петра Могили 1646 р., який відображає пізнішу порівняно з Київським требником *Ворг. III. 15* літургійну практику Київської церкви. Однак тут є одна цікава деталь: кінцівка розглянутого молебня з *Ворг. III. 15* містить молитву, яку знаходимо також і в “Потребнику” митрополита Філарета 1625 р., який відображає московську літургійну практику [27, р. 107–125]. Отже, на нашу думку, цей молебен із *Ворг. III. 15* ілюструє певний зв'язок київської і московської літургійних практик, що обидві беруть початок з єдиної київської традиції, джерелом і носієм якої була неподілена Київська церква.

До четвертої групи відносимо два молебні канони:

1. *Молебний канон до Пресвятої Богородиці, що правиться за всяке прощення.*

2. *Молебний канон до Пресвятої Богородиці, що правиться на всяку потребу.*

Перший з них знаходиться в параграфі 106 на аркушах 385–392. Він включає одну молитву, якою священник звертається до Пресвятої Богородиці, заступниці всіх людей і помічниці в різних потребах, щоб Вона заступилася за князя та народ, який прибігає під її покров, і відвернули від них хвороби й погибельні пошесті.

Цю молитву – в подібній текстуальній редакції, проте суттєво скорочену – знаходимо в акафісті до Богородиці [24, с. 348–349], а також у молебних канонах та без нього до Матері Божої [18, с. 443–446; 19, с. 132; 20, с. 385–386; 22, с. 86; 29, с. 470], які сьогодні є в ужитку Української греко-католицької церкви. У грецьких требниках такого тексту молебного канону немає [3; 7; 9; 15], але текстово схожий молебень є в “Потребнику” патріарха Філарета 1625 р.

Другий молебень із даної групи – молебний канон до Пресвятої Богородиці на всяку потребу – знаходиться в параграфі 107 на аркушах 392 зв. – 395. Він включає в себе молитву, взяту із молебного канону Одігтрії.

Даний молебень, наскільки можна судити з відомих науці джерел, не був запозичений із грецької літургійної традиції, а, правдоподібно, був самостійно створений у Київській Церкві в XIV–XV ст. Цьому молебному канону притаманні яскраво вираженні ознаки київської літургійної практики, як про це свідчить, зокрема, його подібність до відповідних молебнів із київських богослужбових видань пізнішого часу [22, с. 10–14].

Отже, рукописний Київський требник XV – поч. XVI ст. з Апостольської ватиканської бібліотеки (Vorgiani IIIrici № 15, арк. 359 зв. – 395) містить тексти молебних канонів, які мають низку характеристик, дуже важливих з погляду історичної науки:

– Тексти цих молебнів були написані, якщо не самим митрополитом Ісидором, то кимось із двору митрополита, а отже є важливими бо висвітлюють історично-літургійну добу правління даного митрополита Київською церквою.

– Як зразки найстарішої літургійної традиції Київської Русі ці молебні містять багатий матеріал для філологічних, палеографічних, літературознавчих, етнографічних, релігієзнавчих, та історичних досліджень.

Зв’язок між молебнями з канонами із Київського требника Vorg. III. 15 і пізнішими київськими та московськими друкованими виданнями видно з порівняльної таблиці.

Із поданої таблиці яскраво видно, що немає жодного тексту молебного канону, що був в рукописному Київському Требнику XV – поч. XVI ст. Vorg. III. 15, який би був ідентичний друкованим в “Потребнику” патріарха Філарета, але є чотири молебні подібні текстуально, окрім

того один є відмінний, а двох просто зовсім немає приписаних на даний випадок.

Відповідність між текстами молебнів з канонами у Borg. III. 15 та в пізніших друкованих виданнях			
Молебні з канонами із рукописного Київського Требника XV – поч. XVI ст. Borg. III. 15, арк. 359 зв. – 395	Московська богослужбова практика	Київська богослужбова практика	
	“Потребник” патриарха Філарета, Москва 1625 р. [23]	Евхологій єп. Арсенія Желиборського, Львів 1645 р. [11]	Евхологій митр. Петра Могили, Київ 1646 р. [10]
Чинопослідування з канонам – як належить відправляти молебен за хворих	немає	немає	подібний
Канон благальний і покаєний до Господа нашого Ісуса Христа, складений на випадок пошесті	подібний	відмінний	відмінний
Молебний канон до Господа нашого Ісуса Христа і Його Пречистої Матері, що правиться у випадку посухи	подібний	відмінний	відмінний
Молебний канон до Господа нашого Ісуса Христа і Його Пречистої Матері, що правиться у випадку безнастанних дощів	подібний	ідентичний	подібний
Молебний канон до Господа Бога нашого, що правиться за князя і людей у випадку війни	відмінний	відмінний	подібний
Молебний канон до Пресвятої Богородиці, що правиться за всяке прощення	подібний	немає	немає
Молебний канон до Пресвятої Богородиці, що правиться на всяку потребу	немає	немає	немає

Важливо підкреслити, що в київському друкованому виданні Евхологію єп. Арсенія Желиборського знаходимо ідентичний текст молебня працях Р. De Meestera [8], Н. Красносельцева [14], І. Мансветова [16], П. Сирку [28] та Філарета Гумілевського [31].

Список використаних джерел та літератури

1. Апостольська Ватиканська Бібліотека. – Fondo Borgiani Illirici. – N. 15: Требник Київський. – 478 арк.
2. Arranz, M. Les sacrements de l'ancien Euchologe constantinopolitain (9) IV partie. // *Orientalia Christiana periodica*. – Roma, 1989. – N 55. – P. 45–47.
3. Arranz, M. L'Eucologio Constantinopolitano agli inizi del secolo XI. *Hagismatarion & Archieraticon con l'aggiunta del Liturgicon*. – Roma, 1996. – 436 p.
4. Arranz, M. Couronnement royal et autres promotions de cour. Les sacrements de l'institution de l'ancien Euchologe constantinopolitain. III–I. // *Orientalia Christiana periodica*. – Roma, 1990. – N 56. – P. 83–118.
5. Ваврик, В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV–XVI ст. // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. – Romae, 1963. – Т. X. – С. 391–460.
6. Гриньох, С. Маріологія Марійського Богослужіння // *Ковчег*. – Стенфорд, 1946. – N 5. – С. 4–9.
7. Goar, J. *Euchologion sive Rituale Graecorum, complectens ritus ed ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum... juxta usum orientalis ecclesiae*. Editio 2a, – Venezia, 1730 (Graz). – 735 p.
8. De Meester, P. *Liturgia Bizantina. Studi di rito bizantino alla luce della Teologia, del Diritto Ecclesiastico, della Storia, dell'Arte e dell'Archeologia*. – Roma 1930. – 340 p.
9. Дмитриевський, А. Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного востока. Евхологии. – Київ, 1901. – Т. II. – 1058 с.
10. Евхологiон, або Требник Митрополита Петра Могили. – Рим, 1988. – 1643 с.
11. Евхологiон, си ест молитвослов, или требник. – Львів, 1645. – 756 с.
12. *Evkhologion to mega*. – Etiesin, 1811. – 934 p.
13. *Evkhologion to mega*. – Roma, 1873. – 896 p.
14. Красносельцев, Н. О некоторых службах і обрядах, ныне неупотребляющихся. Чин како подобает пяти молебен за болящаго // *Православный собеседник*. – Казань, 1889. – Ч. II. – С. 412–425.
15. *L'Eucologio Barberini gr. 336 (VIII sec.)*. – Roma, 2000. – 426 p.
16. Мансветов, И. Митрополит Киприан в его литургической деятельности. – Москва, 1882. – 202 с.
17. Марусин, М. Чини Святительських Служб в Київському Евхологiоні з початку XVI ст. – Рим, 1966. – 208 с.
18. *Молитвослов*. – Москва. 1908. – 787 с.
19. *Молитовник полонника*. – Рим, 1988. – 175 с.
20. *Молитвослов*. – Paris : YMCA-PRESS, 1969. – 786 с.
21. Nazuda, J. *Pratiche liturgiche e problematiche della Chiesa Cattolica Ucraina attuale in diaspora*. – Roma, 1991. – 385 p.

22. Параклис, Акафісти, Молебні. – Рим, 1982. – 132 с.
  23. Потребник. – Москва, 1625. – 1260 с.
  24. Православний молитвослов. – Київ, 1968. – 654 с.
  25. Прилуцкий, В. Частное богослужение в Русской Церкви в XVI и первой половине XVII в. – Киев, 1912. – 376 с.
  26. Sabat, P. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Ilirico. Parte I (ff. 356-453), tesi di dottorato. – PIO – Roma, 2005. – V. I. – 440 p.
  27. Sabat, P. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Ilirico. Parte I (ff. 356-453), tesi di dottorato. – PIO – Roma, 2005. – V. II. – 268 p.
  28. Сырку, П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. I (Литургические труды патриарха Евфимия Терновского). – 563 с.
  29. Требник. – Львів, 2001. – 486 с.
  30. Требник. – Стрятин, 1606. – 895 с.
  31. Филарет Гумилевский. Исторический обзор песнотворцев и песнопения греческой церкви. – Изд. 3-е. – СПб, 1902. – 435 с.
  32. Frček, J. Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française // *Patrologia Orientalis*. – Paris, 1933. – P. 605–802. на випадок безнастанних дощів молебню Київського Требника XV – поч. XVI ст. Borg. III. 15. В цей же час в київських поданих вище (в таблиці) друкованих виданнях або зовсім немає, або є подібні чи відмінні тексти молебнів до молебнів Київського Требника XV – поч. XVI ст. Borg. III. 15.
- Втім, дане дослідження не претендує на цілковиту вичерпність. Докладніші відомості про молебні у візантійській традиції можна знайти в